

medieval cave structures of Inkerman by T. V. Kibalchich in 1886]. *Antichnaia Drevnost i Srednie Veka*, 46, 261-271. [In Russian].

Рукопис одержано 24.04.2024

Olena POPELNYTSKA, Candidate of Sc. (History), Leading Research Associate, National Museum of the History of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Kyiv archeologist and collector Turvont Kybalchych.

The aim of the work. The study is related to the examination of the «Kyiv period» of the biography of the amateur archaeologist T. Kybalchych – the time of his residence in the second half of the 1870s – at the beginning of the 20th century. in the Kyiv suburb of Lukyanivka. It was then that T. Kybalchych became a researcher of archaeological monuments in Kyiv and the founder of one of the first private public museums in Kyiv. The purpose of the work is to clarify the contribution made by T. Kybalchych to the formation of Ukrainian archeology and museum affairs. **The methodology is based** on the principles of historicism, objectivity, as well as on general historical methods – chronological, retrospective, problemthematic and statistical-analytical. **The scientific novelty** of the work consists in the clarification of new biographical information about T. Kybalchych, as well as the reinterpretation and new interpretation of already known sources relating to the archaeological activities of T. Kybalchych in Kyiv.

Conclusions. The figure of T. Kybalchych as an archaeologist and museum curator has not yet been properly appreciated. At the same time, it should be noted that it was T. Kybalchych who first began studying such archaeological Ukrainian monuments as the Aksyutyn mounds on Posulla, the Annunciation Church in Chernihiv, partially destroyed as a result of a landslide; conducted archaeological exploration near the Kyiv suburban villages of Mykil'ska Slobidka, Osokorky, Voskresenka, Troyeshchyna and Vyguriivshchyna, where he discovered archaeological evidence of human activity from the Neolithic to modern times. T. Kybalchych also paid a lot of attention to the creation and operation of the first public museum in Kyiv. But many unresolved questions remain in his biography.

Key words: Kyiv, Turvont Kybalchych, archeology, museology, collecting.

<https://doi.org/>

УДК: 929.7(477):94

Марина Михайлівна БУДЗАР,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3720-7799>
bmimab24@ukr.net

Тетяна Вадимівна ТЕРЕЩЕНКО,
магістрант факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-9448-6253>
totereshchenko.fshn23m@kubg.edu.ua

МІНЛИВИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОГО ДВОРЯНИНА ХІХ ст.: ПРИКЛАД МИХАЙЛА МАРКЕВИЧА

Метою статті є аналіз світоглядних уподобань, діяльнісних пріоритетів і повсякдення українського дворянства ХІХ ст. на прикладі життєпису одного з його представників. Це Михайло Андрійович Маркевич – молодший брат історика та етнографа Миколи Андрійовича Маркевича. Для дослідників ця постать залишається на маргінесі історії знаного роду, до якого він належав. Але джерела допомагають зрозуміти досить складний життєвий світ цієї особи – репрезентанта свого часу і своєї соціальної страти. **Методологія дослідження.** Було використано такі методи, як історико-порівняльний, історико-біографічний, проблемної хронологізації та персоналізації джерел. **Наукова новизна.** Уперше реконструйовано біографію Михайла Маркевича завдяки запровадженню до наукового обігу нових джерел, передусім нарративних текстів особового походження – листування і щоденників з архіву спорідненого з Маркевичами роду Галаганів. Це уможливило поглибити уявлення про роль чинника спорідненості в мережі соціальних комунікацій українського дворянства. Розглядаючи особистий життєвий шлях Михайла Маркевича, ми акцентували увагу на обставинах його господарської та суспільно-громадської діяльності, характерних для

дворянства України другої — третьої чвертей XIX ст., зокрема на участі українського поміщицтва в подіях Селянської реформи. **Висновки.** Реконструкція життєвого шляху Михайла Маркевича поглиблює уявлення про життєдіяльність українського дворянства та його соціальні, господарські й сімейно-побутові ознаки. Це надає можливість більш неупереджено оцінити роль цієї страти в історії XIX ст. та поставити під сумнів твердження про те, що через інкорпорацію до лав імперської знаті українське дворянство цілком втратило національну ідентичність.

Ключові слова: біографічний світ, Михайло Маркевич, українське дворянство, Полтавщина, Чернігівщина, Маркевичі, Галагани, селянська реформа.

Сучасні дослідження соціальної еліти в історії України імперської доби демонструють стале зацікавлення спільнотою, що маркується як «дворянство Лівобережної України». Утворена переважно з нащадків козацької старшини Гетьманщини, ця еліта була «доволі міцно зв'язана родинними та свояцькими стосунками, а також мережею патронатно-клієнтельних взаємин» [1, с. 141]. На матеріалі цієї регіональної групи вже розглянуто низку концептуальних питань діяльності дворянства України в імперському світі XIX ст. — від генеалогії до соціальних практик, від суспільно-правового статусу до світоглядно-інтелектуальних переконань тощо¹. Але потреба персоналізовано вивчати елітний прошарок «України лівого берега Дніпра»² й досі за-

¹ Зі значної кількості текстів останніх 15 років, присвячених проблемі, наведемо: Будзар М. Родинне життя українського дворянства 1-ї чверті XIX ст. за документами Галаганів з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського // Українська біографістика = Biographistica Ucrainica. Київ, 2022. Вип. 23. С. 145–164; Гуржій О. І., Русанов Ю. А. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII — початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії. Київ, 2017. 172 с.; Литвинова Т. Ф. Соціальні конфлікти в Україні XIX ст. в історіографії та джерелах // Universum Historiae et Archeologiae = Універсум історії та археології. 2019. Т. 2 (27). Вип. 2. С. 205–212; Кочергін І. О. Нащадки козацької старшини в середовищі катеринославського дворянства у другій половині XIX — на початку XX ст. // Січеславський альманах. Дніпро, 2009. Вип. 4. С. 123–132; Лейберов О. О. Дворянство Ніжинського повіту Чернігівської губернії на початку XIX століття: спроба колективного соціального портрета // Література та культура Полісся. Ніжин, 2017. Вип. 88. С. 138–150.

² Так називав свій край Григорій Гнатівич Галаган.

лишається на часі. Дієвим інструментом для цього є історико-біографічні розвідки, у яких «життя кожної людини постає наче жива оповідь із своєю драматургією» [2, с. 11], тим більше, що з кінця XX ст., в умовах «нового історичного біографізму», предметом вивчення все частіше стає так звана «людина другого плану» — аж ніяк не найпомітніший персонаж драми минулого, який, водночас, є «продуктом» свого часу, розуміння його досвіду «дозволяє показати і “людину в історії”, і “історію в людині”» [6, с. 80]. Вивчення українського дворянства³ в долях осіб, залишених «на маргінесі» життєпису власних відомих родів, слугує засобом пізнання соціуму, часткою якого були ці люди, що й є підґрунтям сучасних біографічних розвідок, коли важливим стає «співвідношення між окремим і загальним, унікальністю та схожістю...» [7, р. 2].

Персоною, гідною такого дослідження з багатьох причин — співвідношення загального та індивідуального в біографії, сталого місця в мережі соціальних комунікацій, є Михайло Андрійович Маркевич (1808–1875), брат історика, бібліофіла, етнографа, музикознавця Миколи Андрійовича Маркевича.

На відміну від Миколи Маркевича, суспільний інтерес до статі якого виявився майже відразу після його смерті і з часом лише поглиблювався⁴, та інших представників розгалуженого роду Марковичів / Маркевичів, вельми помітних в історико-культурному просторі XVIII–XX ст.⁵, увага до Михайла Маркевича до-

³ Дефініцію «українське дворянство» тут і далі використано для позначення дворянства Лівобережної України, яке в імперські часи іменувалося «малоросійським». Зараз відповідником історичної «Малоросії» є «Лівобережна Україна». У сучасних дослідженнях іноді постає як основний репрезентант української еліти (Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ, 2021. С. 162–169).

⁴ У журналі «Основа» за 1861 р. було надруковано мемуарні тексти, за змістом близькі до некрологів: Макаров Н. Я. Воспоминания о Н. А. Маркевиче // Основа. 1861. № 1. С. 293–297; Жемчужников Л. М. Заметка к статье: «Воспоминание о Н. А. Маркевиче» // Основа. 1861. № 2. С. 185–187. Серед розвідок XX — початку XXI ст. вибірково: Маслов В. І. М. А. Маркевич. Прилука, 1929. 16 с.; Косачевская Е. М. Н. А. Маркевич, 1804–1860. Л., 1987. 284 с.; Ясь О. В. Дослідницький інструментарій та інтелектуальні засади «Истории Малороссии» Миколи Маркевича // Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 27–42.

⁵ Лазаревский Ал. Люди Старой Малороссии. Марковичи // Киевская старина. Т. 8. № 1. С. 51–82; Маркевич А. И. Марковичи. Киев, 1890. 32 с.;

силь епізодична. Зазначене в родословних розписах ⁶, згадуване в мемуарах ⁷, його ім'я іноді зринало в контексті соціально-політичної історії України. На початку 1900-х років історик-архівіст Іван Павловський писав про Михайла Маркевича як про предводителя дворянства Прилуцького повіту в 1865–1871 рр. і зауважив, що той був членом Полтавського губернського комітету зі звільнення селян під час реформи 1861 р. ⁸. Через 100 років Тетяна Литвинова проілюструвала позицію полтавських дворян щодо селянської реформи 1861 р. аргументами із «Записки» Михайла Маркевича [3, с. 51; 4, с. 654–655]. Документ ⁹ демонструє активність цієї особи за доби селянської реформи, що спонукає уважніше придивитися до неї за допомогою ширшої джерельної бази. Це, насамперед, папери, збережені родичами Маркевичів — Галаганями, передусім із родинного епістолярію фонду III (Листи) Інституту рукописів НБУВ і фонду 1475 (Галагани) ЦДІАК України, та дотичні до теми автобіографічні нотатки Миколи Маркевича ¹⁰, щоденники і листи близького до Галаганів і Маркевичів науковця, підприємця, громадського діяча Федора Васильовича Чижова ¹¹.

Томазов В. В. Марковичі // Старожитності. 1994. № 1–2. С. 24–25 ; № 3–4. С. 26–27 ; Голубчик Г. Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: «Нова сімейна історія»: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ, 2003. 209 с. ; Котлярова Т. В. Рід Марковичів (Маркевичів) у базі даних «Персоналії» Інституту біографічних досліджень НБУВ // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. Київ, 2013. Вип. 10. С. 431–442.

⁶ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3. Л–О. Киев, 1912. С. 67 ; Маркевич А. И. Марковичи... С. 11.

⁷ Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого / предисл., примеч.: С. В. Бахрушин. М., 2009. 656 с.

⁸ Павловский И. Ф. К истории полтавского дворянства, 1802–1902 : очерки по архивным данным : с рисунками. Т. 2. Полтава, 1907. С. XXXIV. Ця інформація майже дослівно повторюється у статті: Г. Гайдай. Прилуцьке дворянство // Скарбниця. 1995. № 1 (29). С. 8.

⁹ Записка члена Полтавського комітету з селянської справи М. А. Маркевича // ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Ф. 1. Спр. 6916. 10 арк.

¹⁰ Маркевич Н. А. Автобиографические заметки, 1845 // Институт русской литературы (Пушкинский дом) РАН. Ф. 488. Оп. 1. Д. 38. 136 л.

¹¹ Дневники Ф. В. Чижова, 1836–1842 // ОР РНБ (Отдел рукописей Российской национальной библиотеки). Ф. 332. Оп. 1. Д. 4. 156 л.

Михайло Андрійович Маркевич народився 25 квітня 1808 р. в селі Сорочинці Прилуцького повіту Полтавської губернії ¹². Він був одним із нащадків Федора Марковича, молодшого сина мешканця міста Прилуки Марка Аврамовича, чий рід долучився до козацької старшини на початку XVIII ст. через службу у війську, земельні володіння та статусні шлюби в середині спільноти ¹³. «Двір сорочинський з отецьким садом»¹⁴, залишений Федору Марковичу рідними з батьківського майна, місце його поховання ¹⁵, був часткою земельних володінь Марковичів у межах Полтавщини та Чернігівщини. Людина, яка на початку XIX ст. зростала в цій пов'язаній сімейно-майновими зобов'язаннями спільноті, бачила її мережею дідиних мастків. Володіння Маркевичів — Сорочинці, Турівка, Рудівка, Полошки, тісно споріднених з ними Кочубеїв — Ярославець, Скоропадських — Дунаєвець, Тростянець, Галаганів — Сокиринці, Гудовичів — Розрите, Лизогубів — Седнів, численні помешкання ближчих і дальніх родичів на теренах Полтавщини та Чернігівщини — таким світ дитинства постає в спогадах Миколи Маркевича і, безсумнівно, таким він був і для Михайла. У цьому обширі ще жила збережена від часів Гетьманщини традиція бучного святкування значущих подій. Хрестини молодшого брата Микола Маркевич згадував як пишний обряд із бенкетом для гостей: «Безліч карет, колясок, бри-

¹² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3... С. 413. (Тут і нижче датування подано за юліанським календарем.)

¹³ Марк Аврамович — відомий в Прилуках з 2-ї половини XVII ст., обиватель прилуцький, орендар пирятинський (тримав горілчаний промисел). Федір Маркович — у службі з 1711 р., значний військовий товариш, прилуцький полковий сотник, наказний полковник прилуцький (1721, у Ладозькому поході), бунчужковий товариш (1724–1727) (Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3... С. 387, 391). Вирішальним у вивищенні Марковичів у колі козацької старшини стало те, що другий чоловік Анастасії, однієї з доньок Марка Аврамовича, Іван Скоропадський став 1708 р. гетьманом за вибором Петра I: Лазаревский А. Марковичи... С. 51.

¹⁴ Кривошея О. В. Українська козацька старшина: Марковичі // Гілея. Київ, 2011. Вип. 52. С. 247.

¹⁵ Микола Маркевич описав будинок у Сорочинцях як доволі скромний: «...чотири, а багато п'ять кімнат були вимощених, а велика без помосту». Цит. за: Барабаш Н. «Автобіографічні записки» М. Маркевича — джерело з історії родини // Ейдос. Київ, 2014–2015. Вип. 8. С. 315.

Тут і далі в тексті — переклад авторів з російської мови оригіналів (прим. ред.).

чок і візочків нагрянуло у двір. Пальба з гармат гриміла під час церемонії та тостів»¹⁶. З прилуцького панства походили й хрещені батьки Михайла, кривні Маркевичів, — двоюрідна бабця Параскева Андріївна, сестра діда Івана Маркевича¹⁷, і майор Іван Огронович, за свідченням Миколи Маркевича, власник 200 душ у Прилуцькому та Пирятинському повітах, «пасинок рідного діда мого, рідний дядечко мій по бабці»¹⁸.

Батьки Михайла, Андрій Іванович¹⁹ та Анастасія Василівна²⁰ Маркевичі, належачи до верхнього прошарку середнього класу українського дворянства (upper middle class)²¹, мали високе реноме

¹⁶ Там само. С. 337.

¹⁷ Параскева Андріївна Дурново, дружина І. Дурново, надвірного радника, прилуцького городничого (1784); Іван Андрійович Маркевич (1747–1814) — вихованець Імператорського сухопутного шляхетського кадетського корпусу, прем'єр-майор (1786), надвірний радник (1787), радник Новгород-Сіверської палати громадського суду (1791–1792), мав землі в Прилуцькому, Глухівському, Новгород-Сіверському повітах. Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Т. 3... С. 401, 406, 413. За припущенням О. Маркевича, Іван Андрійович вперше став писатися «Маркевичем» (Маркевич А. И. Марковичи... С. 16).

¹⁸ Маркевич Н. А. Автобиографические заметки... Арк. 36.

¹⁹ Андрій Іванович Маркевич дитиною записаний до Кінногвардійського полку, з 1799 р. — в Колегії іноземних справ, в 1803 р. — надвірний радник у відставці, у 1812–1815 рр. — Прилуцький повітовий маршалок, на 1818 р. мав землі в Прилуцькому, Глухівському, Новгород-Сіверському повітах і 817 душ (Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Т. 3... С. 406–407).

²⁰ Анастасія Василівна Маркевич походила зі старовинного козацького-старшинського роду, брати її батька Василя Васильовича Гудовича (1798 р. — генерал-лейтенант, 1809 р. — граф) Андрій Васильович (1796 р. — генерал-аншеф) та Іван Васильович (граф Російської імперії, 1807 р. — генерал-фельдмаршал) Гудовичі — помітні історичні постаті 2-ї половини XVIII — початку XIX ст. (Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Т. 1. А–Д. Київ, 1908. С. 354–357).

²¹ Значущість цієї гілки роду істотно зросла наприкінці XVIII ст., зі шлюбом І. А. Маркевича з Єлизаветою Василівною Кочубей, двоюрідною сестрою державного діяча Російської імперії Віктора Павловича Кочубея (Томозов В. До родоводу М. А. Маркевича (Бабуся Єлизавета Василівна Кочубей та її родичі) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 1997. [Вип. 1.] С. 227–243). Водночас шлюб Катерини Василівни Гудович, сестри А. В. Маркевич, з Павлом Григоровичем Галаганом, забезпечив сталі контакти між цими родинами впродовж усього XIX ст.

у межах мікроспільноти Прилуцького повіту, де «існували складні взаємини між родичами та свояками, свої патрони зі своїми клієнтами» [2, с. 141]. Микола Маркевич писав, що «...таточка любив одностайно, але не інакше називали і поважали, як знатним паном»²².

Обставини дорослішання Михайла в поміщицькій родині «середньої руки», (де на той час було, окрім двох синів, ще чотири доньки²³), частково можна відтворити за листуванням Анастасії Маркевич з сестрою Катериною (пізніше — Галаган)²⁴. Повсякчасні згадки про дітей — чи то подяка за надіслані сестрою дитячі рукавички, панчохи та книжки, чи прохання розповісти, як одягають хлопчиків або надіслати французьких початкових книг і прописів для дітей, чи оповіді про успіхи чотирирічного старшого сина у навчанні, про однорічного молодшого — «непосида, починає ходити»²⁵ — демонструють сердечне ставлення до них. Водночас, за свідченням Миколи Маркевича, з усіх засобів виховання їхня мати надавала перевагу різкам, діти «боготворили її, а між тим і страшилися»²⁶.

Освітні сценарії в родині Андрія та Анастасії Маркевичів, вочевидь, не відрізнялися від загальноусталених на початок XIX ст. в їхньому соціальному колі, де діти з раннього віку здобували гуманітарну освіту. Навчалися чи з домашніми вчителями, чи в закритих навчальних закладах. Панство середнього штибу, до якого належали

²² Маркевич Н. А. Автобиографические заметки... Арк. 117. Як чоловіка звичайного зросту, зі шляхетним обличчям, і даму не надто гарну, але напроцуд приємну та люб'язну, побачив Андрія та Анастасію Маркевичів у маєтку Гудовичів Розрите на Стародубщині трохи пізніше, улітку 1813 р., Домінік П'єр Де ля Фліз, тоді — полонений військовий лікар (Де ля Флиз. Поход Наполеона в Россию. М. : Образование, [1912]. С. 132).

²³ Дорослими відомі три сестри — Єлизавета (у заміжжі Хелмська), друга дитина, Євдокія (у заміжжі Фріц), народжена через рік після Михайла, наймолодша — Варвара (у заміжжі Ушакова), але у мемуарних нотатках Мик. Маркевича сказано, що 1817 р. сестер у родині було четверо. Так само й В. Модзалевський вказує серед дітей А. Маркевича ще доньку Уляну 1813 р. Вочевидь, вона померла до 1832 р., тому що не згадується у паперах щодо успадкування майна.

²⁴ Листи Анастасії Маркевич до сестри К. В. Галаган // ЦДІАК України (Центральний державний архів України у місті Києві). Оп. 1. Ф. 1475. Спр. 2015. 84 арк.

²⁵ Там само. Арк. 57.

²⁶ Барабаш Н. «Автобіографічні записки» М. Маркевича... С. 338.

Маркевичі, зазвичай обирало домашніх учителів або приватний пансіон у межах регіональної спільноти. Домашнім учителем Михайла Маркевича був уродженець села Сезьки Прилуцького повіту Костянтин Петрович Персидський, за свідченням Миколи Маркевича, «попович і школяр... найдобріший і вщент веснянкуватий», великий бібліофіл, який, маючи пристрасть «збирати бібліотеку, вдосталь поцупив у нас книг»²⁷.

Наступний період життя Мих. Маркевича — перебування на коронній службі у війську з 16-річного віку та вихід у відставку, коли після смерті Андрія Маркевича в грудні 1831 р. він, отримавши землі у спадок, за прикладом брата остаточно оселився в родовому маєтку на Прилуччині, цілком відповідає нормам поведінки, узвичаєним у колі українського дворянства на початок XIX ст.

Військова кар'єра Михайла почалася досить успішно (вочевидь, завдяки протекції родичів Кочубеїв, передусім братів Олександра та Дем'яна)²⁸. З 14 квітня 1824 р. (за свідченням В. Модзалевського) він — у складі колоновожатих (юнкерів), яких готували як офіцерів «почету його імператорської величності з квартирмейстерської частини», у майбутньому — Генерального штабу Російської імперії²⁹. Але вже 5 листопада того ж року юнак був переведений рядовим до піхотної військової частини — Новоінгерманландського полку, що лічило лише вихідцям із дрібнопомісного панства. Причину того, чому юний Маркевич раптово став рядовим у піхоті, викладено в листі його двоюрідного дядька Петра Галагана до брата Павла від 26.11.1824 р. Він брав участь у дуелі. «Витівка непробачна, — писав Петро, — але я думаю, що Мішенька був примушений необхідністю, й билися на шаблях, до того ж супернику руку поранив; Дибич³⁰ дізнався про це й у першому гніві всіх чотирьох, кажуть, призна-

чив бути солдатами»³¹. На жаль, деталі події поки невідомі, але вона суголосна часові. В елітному середовищі Російської імперії, зокрема серед столичної знаті першої половини XIX ст., дуель залишалася «поза законом», але була вельми поширена як захист честі — важливого складника етичного кодексу дворянина. Покараний вищим військовим начальством, Михайло Маркевич мав ще отримати прощення від батька. Петро Галаган просив брата повідомити Андрію Івановичу неприємну новину так, щоб той не карав сина суворо. Зрештою, припущення родича, що «Бог дасть, воно ще дріб'язкам скінчиться»³², збулося: Маркевич завершив службу кавалерійським штабс-ротмістром — як переважна більшість дворян «середньої руки».

Від початку 1830-х років становище Михайла Маркевича серед дворян «України лівого берега Дніпра» вже маркувалося не лише походженням, а й власним статком. Розподіл батьківського спадку зробив його господарем маєтку, що входив до села Васьківці на Прилуччині. Це одне з дідичних володінь споріднених сімейств, яке з 1729 р. належало Скоропадським та їхнім нащадкам³³, а у 1819 р. його придбав Андрій Маркевич. За В. Модзалевським, молодший із братів Маркевичів отримав у Васьківцях і «хуторі за Іваніцьким ярмом» разом 1 651 десятину і 303-х кріпаків (чоловічої статі)³⁴. У листі Миколи Маркевича до дядечка Павла Галагана, написаному з приводу процедури вступу братів і сестер у спадок, угіддя маєтку у Васьківцях змальовано детальніше: «У брата 1 500 десятин поля і степу, окрім лісів... більше ніж по 5 десятин на душу статі і майже по 1-й лісу»³⁵. У цей же час Михайло Маркевич одружився з Катериною Лобисевич (1816(?)–1848), донькою Василя та онукою Опанаса Лобисевичів, вихідців із козацької старшини серед-

²⁷ Маркевич Н. А. Автобиографические заметки... Арк. 122 зв.

²⁸ Ці кривні зв'язки, як, власне, й усі інші, були важливі для Маркевичів. Зокрема, у листі від 17.10.1808 р. до сестри Катерини Анастасія Маркевич пише (про п'ятимісячного хлопчика): «Мішенька — портрет Олександра Васильовича Кочубея» (ЦДІАК України. Оп. 1. Ф. 1475. Спр. 2015. Арк. 2 зв.). Тут і далі власне ім'я залишено у тій формі, у якій подано в російськомовному оригіналі.

²⁹ Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Т. 3... С. 413.

³⁰ Іван Іванович Дибич-Забалканський — 1824 р. очільник Головного штабу імператорської армії.

³¹ Листи Павлу Григоровичу Галагану від брата Петра Галагана про свої господарчі справи // ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 31 зв. Нижче Петро Галаган додав: «Дивуюся Кочубеям, вони в одному домі з ним живуть і не знають, що робив їхній родич», що є підтвердженням протекції Мих. Маркевичу.

³² Там само.

³³ Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Т. 4. П–С. Київ, 1914. С. 669–670.

³⁴ Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник. Т. 3. С. 413.

³⁵ Листи Миколи Маркевича до дядечка Павла Григоровича Галагана, 24.02.1832 // ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 202.6 Арк. 17 зв.

нього рангу Стародубського полку, землевласників Стародубського та Новгород-Сіверського повітів³⁶. Варто згадати, що Опанас Кирилович Лобисевич був одним з репрезентантів національно-автономістського руху в українській еліті другої половини XVIII ст.³⁷ Цей шлюб унаочнює механізм підтримки майнових і сімейних контактів між особами з мікрорегіональних спільнот, утворених на теренах колишньої Гетьманщини. Катерина була посвоячена за материнською лінією з Михайлом через Скоропадських — її двоюрідна бабця Пульхерія Скоропадська з Маркевичів була рідною тіткою її чоловіка³⁸. Взаємини зі Скоропадськими залишалися важливими не лише для Мих. Маркевича³⁹, а й для близьких йому людей: коли наприкінці життя він тяжко захворів, його оточення пропонувало передати Васьківці в оренду Івану Михайловичу Скоропадському для економічного врятування маєтку⁴⁰.

Серед посагу Катерини Маркевич були землі в селі Леньків Новгород-Сіверського повіту. Помешкання у Ленькові та Васьківцях стали основою життєвого простору сімейства Михайла Маркевича. Можна припустити, що садиби — житлова частина маєтків у Васьківцях і Ленькові — розташовувалися в мальовничій місцевості⁴¹.

³⁶ Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник. Т. 2. Е–К. Киев, 1910. С. 181–182, 183–184.

³⁷ Докладніше: Оглоблін О. Опанас Лобисевич. Мюнхен, 1966. 100 с.

³⁸ Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3... С. 407.

Мати Катерини, Єлизавета Петрівна, уроджена Скоропадська, була небогою Михайла Яковича Скоропадського, чоловіка Пульхерії Іванівни, уродженої Маркевич.

³⁹ Листування Мих. Маркевича рясніє згадками про Скоропадських — наприклад, 1848 р. він писав Г. Галагану: «Іван Михайлович у душі зберігає відряду до матері, не приховує, при синові висловлює неприємні почуття до неї; вона дотримується пристойності із сином і онуком... Пам'ятаючи любов татуса до неї, звикнувши любити її з дитинства, зізнаюсь, важко мені було провести у Полошках 1 S доби...» (Мих. Маркевич — Г. Галагану, 12.08. 1848 р.// ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 829. Арк. 1).

⁴⁰ Ф. Чижев — Г. Галагану, 25.09.1875 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 694. Арк. 1 зв.

⁴¹ Микола Маркевич у своєму задумі створити альбом «Живописні краєвиди Малоросії», де мали репрезентуватися «чи поміщицькі садиби з їхніми будинками, садами, альтанками й іншими забавками, чи ті села, де такі садиби знаходилися», зазначив 4 видові позиції зображення Васьківців (Шугуров Н. Неосуществившееся издание малорусского альбома // Киевская старина. 1893. Т. 40, № 2. С. 374). Краєвиди Ленькова описані в листі І. Леванди до О. Лоби-

Лев Жемчужников описував Васьківці середини 1850-х років як затишне село з водяним млином, греблею і ставками, розкидане в ярах, занурене в зелень⁴². Сімейні перекази про помешкання у Васьківцях, це «родинне гніздо», з яким були пов'язані понад 40 років життя Михайла Маркевича, — двоповерховий кам'яний дім, сад, ставки — зберегли згадку про те, що будинок у Турівці, маєтку Миколи Маркевича, перебудовували за бажанням його дружини Уляни з Раковичів, тому що в брата Михайла був «будинок на кшталт замку, із вежею, а у них у Турівському домі нічого схожого немає...»⁴³.

Офіційно в Михайла та Катерини Маркевичів було п'ятеро дітей — Ольга (1834 р. н., у заміжжі — Ракович), Іполит (1836 р. н.), Надія (1837 р. н., у заміжжі — Кочубей), Віра (1854 р. н., у заміжжі — Іловайська), Катерина (1857 р. н., у заміжжі — Трифановська)⁴⁴. Зазвичай родина переважно мешкала в маєтках, з виїздами — частіше в межах українських губерній (Прилуки, Ніжин, Новгород-Сіверський, Чернігів, Полтава, Київ, Харків, Ромни), рідше — на зиму до імперських центрів, хоч бажане могло не збутися («Мені дуже б хотілося провести цю зиму в Москві та Петербурзі», — невпевнено писала Катерина Маркевич Григорію Галагану 1846 р.⁴⁵). Закордонні мандри були омріяними, але затратними для сімейства з середнім достатком⁴⁶. У другій чверті XIX ст., за умов постійного мешкання родини в маєтку, навіть виїзд до повітового міста міг бути значущою подією, особливо коли йшлося про допомогу лікарів⁴⁷.

севича від 20.10.1801 р.: «Я летів би у Леньків — бачити приховуваний горами, лісом будинок, і перед ним луки та річку Рому...» (цит. за: Оглоблін О. Опанас Лобисевич... С. 77).

⁴² Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого... С. 164.

⁴³ Маслов В. І. Бесіди з Вірою Іванівною Маркевич, 13.07.1955 // ІР НБУВ. Ф. 243. Спр. 115. Арк. 7.

⁴⁴ Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3... С. 422.

⁴⁵ Катерина Маркевич — Григорію Галагану, 22.11.1846 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 1226. Арк. 2.

⁴⁶ Гроші для закордонної мандрівки Маркевичі шукали в узвичаєний серед поміщцтва спосіб — застави кріпаків. «Сьогодні він, — описувала дії чоловіка К. Маркевич Г. Галагану 26 лютого 1843 р., — поїхав у місто до судді тутешнього клопотатися, щоб швидше видали свідоцтво на заставу душ, жодних завад не буде» (ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 1225. Арк. 2).

⁴⁷ У листі до тітоньки Катерини Галаган від 19 січня 1836 р., сповістивши адресатку про народження сина (4 січня) та здоров'я породіллі, Михайло Мар-

Водночас Васьківці були помітним осередком комунікації з іншими маєтками округи, ближчими — як Сокиринці Галаганів чи Тростянець Івана Скоропадського — та більш віддаленими — Турівкою брата Миколи, Полошками Пульхерії Скоропадської, Качанівкою Тарновських тощо. Спілкування на побутовому рівні задовольняло сімейні потреби українського дворянства, наприклад, юний Г. Галаган згадував у щоденнику за літо 1839 р., як гостинно їх прийняли та дуже добре пригощали у Васьківцях, а Михайло показував найкращі місцини в околицях⁴⁸, але ними аж ніяк не обмежувалося.

Зі свідчень родинних документів про зустрічі, розмови в маєткових вітальнях реконструюється, хоча б частково, світ ідей, актуальний для Мих. Маркевича та його оточення в другій чверті XIX ст. Передусім, це властиве для тогочасної атмосфери національно-романтичного піднесення захоплення українською мовою як засобом етнокультурного єднання та постаттю Тараса Шевченка як культурного зв'язкового між селянством і панством. Г. Галаган описав, як у вересні 1840 р., під час щорічного урочистого прийняття в Дігтярях, маєтку Петра Григоровича Галагана, він у кімнаті, відведеній Михайлу Маркевичу, у товаристві інших гостей читав перше видання «Кобзаря», і «читання малоросійською»⁴⁹ прийняли схвально. Трохи пізніше, узимку 1842 р., у дружньому листі до Галагана під час його європейських мандрів, Катерина Маркевич цитувала йому рядки з «Думки» Шевченка⁵⁰, а її чоловік зробив жартівливу приписку українською⁵¹. У родині Мих. Маркевича зберігали перекази

кевич писав, що перебування в Ніжині, де був лікар, а не в маєтку, врятувало малока: «...на другу добу Іполит мій мав запалення в животі, і якщо б не захопили вчасно... то, певно б, помер» (ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 2022. Арк. 28).

⁴⁸ Григорій Галаган. Журнал (1836–1841) / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ, 2020. С. 43.

⁴⁹ Там само. С. 53.

⁵⁰ Катерина Маркевич — Григорію Галагану, 13.02.1842 // ІР НБУВ, Ф. III. Спр. 1221. Арк. 1 зв.

⁵¹ Там само. Арк. 2 зв.: «Скорійше вертайся, братику Грицю, як не добре на чужині, да все лучше у нашей матки Україні. Ти кажеш, що бусурманки гарні, цур им, наші гарнійші, а очі чорні і волоси довгі, а колі любить, так не за гроші, а любить щиро, по правді. Вертайся ж братику, скорейше, да не дуже лоби бусурманок, щоб еще осталося сердца и чого другого и нашим українкам» (текст оригіналу).

про те, що Тарас Шевченко гостював у Васьківцях у супроводі Миколи Маркевича⁵².

Реакції Михайла Маркевича на події «Весни народів» 1848–1849 рр. і Кримської кампанії 1853–1856 рр., ганебно провальної для імперії (хоч у листуванні він висловлювався з цих питань україностримано), думається, були поширені в його колі. У його ставленні до революції 1848 р. як до небезпечної епідемії — «Чи може бути щось жакливіше 1848 року. Захід дуріє, ріжуть одне одного, кричать, бісуються і все без мети, без плану, щоб прийти до тієї точки, звідки почали»⁵³ — відобразилося занепокоєння дворянства розмахом соціального та національного протистояння на теренах Європи. Водночас прохання в цьому ж листі до Г. Галагана (сам він перебував на Новгород-Сіверщині) відповісти, «чи правда, що Закревського і де Бальмена повезли до Пітера казенним коштом?»⁵⁴ засвідчує його обізнаність у справі звинувачених у республіканізмі осіб із-поміж пирятинського панства⁵⁵.

Відомі натепер згадки Мих. Маркевича про Кримську війну вкрай уривчасті, але красномовні. З одного боку, він демонстрував палкий патріотизм, розповідаючи Галагану про мапу, привезену І. Скоропадським із Петербурга, де бупікто показувалося, як англійці прагнуть «скоротити Росію»: «Як би гарно було, якщо б государ скоротив Англію, розоривши індійські колонії ... маю надію, що Ро-

⁵² «Від Шевченка у Васьківцях у Михайла Андрійовича залишилися рукописи, що були там приблизно до 1903–04 рр.; подальша доля цих манускриптів така. Онука Михайла Андрійовича Любов Іполитівна, коли побралася із своїм родичем — внуком історика М. А. Маркевича Юрієм Андрійовичем Марковичем, увезла їх до Петербургу, прагнучі дарувати їх своєму свекрові, Андрію Миколайовичу Марковичу, який особисто знав Шевченка...» (Маслов В. І. Бесіда з В. І. Маркевич, 4/17.03.1928 // ІР НБУВ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 130).

⁵³ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 06.07.1848 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 828. Арк. 1.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Справа Михайла та Віктора Закревських і Сергія де Бальмена має сталу традицію осмислення в українській науці XX — початку XXI ст., наприклад: Новицький М. «Мочиморди» перед судом сучасників і досліду // Шевченків світ. Черкаси, 2013. Вип. 6. С. 24–44; Карпінчук Г. Історія арешту Шевченкових приятелів Віктора та Михайла Закревських, Сергія де Бальмена в 1848 р.: (до 210-річчя від дня народження Тараса Шевченка) // Український історичний журнал. 2024. № 2. С. 98–113.

сія набуде нової слави і вийде з новими силами з важкого становища»⁵⁶. І в цьому ж листі Маркевич просив у адресата фінансової допомоги, інакше спорядження вояків потребуватиме нових жертв, а він і так трьох волів відправив — цього досить. Уповні помірковано-меркантильне ставлення до військових потреб імперії.

У подальшому, уже за часів реформ, Мих. Маркевич оцінював людей миколаївської доби вельми скептично, називаючи їх «вдовцями незабутнього» — прихильниками ультра-консервативної політики Миколи I⁵⁷. У 1865 р., сумуючи з приводу смерті двоюрідного брата Михайла Гудовича, констатував, що той «залишив цей світ, як залишає його більша частина Миколаївських вихованців, без сліду, без користі для себе і для людства»⁵⁸.

Набагато відвертіше — як про власне нещастя, висловлювався він щодо холерної епідемії 1848 р.: «У Ленькові смертність жахлива, 5 днів, як холера виявилася, і вже моїх селян померло 22 людини і більше 30 хворих, козаків, напевно, ще більше, — писав він Г. Галагану. — У дворі в нас 3 холерних, з яких два безнадійних... страх за дітей, смуток, якась безвихідь мене остаточно зажурили...»⁵⁹ Він споглядав трагедію українського села, зануреного у відчай і пияцтво, що шукало порятунку в архаїчних обрядах: «...в одному селі зроблять маленький тунель, і усе село разом із священником іде під землю, щоб не йти у землю; у двох селах ховали з усіма обрядами християнства чорних котів живих, причому і священники з хоругвами були...»⁶⁰.

Вихований у традиції шанування віри, він (хоч і досить скептично ставився до релігійної обрядовості, якщо вірити словам Федора Чижова⁶¹), вочевидь, був переконаний, що поміщик має дбати

⁵⁶ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 02.04.1854 (?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 811. Арк. 2.

⁵⁷ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 11.11.1858 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45883. Арк. 1.

⁵⁸ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 02.01.1856 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 815. Арк. 1.

⁵⁹ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 19.07.1848(?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 825. Арк. 1.

⁶⁰ Там само. Арк. 2.

⁶¹ З щоденника Ф. Чижова, 18.03.1841 р.: «Він, наприклад, каже, що поважає віру і сміється над багато чим, що входить у богослужіння, над святими; хай так, але він же хапає та цілує образи у хвилину щонайменшого нещастя чи навіть, швидше, неминучої неприємності...» (Дневники Ф. В. Чижова. 1836–1842 // ОР РНБ. Ф. 332. Оп. 1. Д. 4. Л. 89 об.).

про моральність духовенства в тих парафіях, до яких належать його селяни. Якимось він у презирливо-жартівливому тоні сповістив Г. Галагану про диякона Омеляна Левицького в Посудичах (маєтку з посагу дружини), який був під слідством за підозрою у вбивстві та пограбуванні купця, а за пияцтво і крадіжки його виганяли з усіх парафій, ще й тримали в монастирі за злодійства. Маркевич просив родича допомоги у звільненні села від такого пастиря: «Приклад такий у духовній особі є згубним для селян, і я маю за обов'язок звільнити їх від нього...»⁶² У цій позиції Мих. Маркевича, чия родина, за свідченням Л. Жемчужникова, «була благочестивою, вірила у вчення Христа та виконувала усі обряди церковні...»⁶³ проглядає і патерналізм у ставленні до селян, і узвичаєно-традиційне ставлення до суспільної ролі церкви.

Мих. Маркевич апелював до дотримання особами з еліти етичних норм і в історії з поміщиком Ріттером («мерзотник Ріттер ганьбить наш стан»⁶⁴), коли селяни завдали пану вкрай важких тілесних ушкоджень через його розпусну поведінку. «Він мав амурні справи з дівчатами у селах, — згадував Л. Жемчужников, — і натрапив на таку родину, від якої йому стало непереливки»⁶⁵. Маркевич сподівався, що розслідування у справі, очолене полтавським губернським предводителем дворянства Левом Вікторовичем Кочубеєм, «припинить справи, ганебні для імені дворянина», але водночас і побоювався, що завдяки старанням місцевої влади предводитель буде «опитувати лише підготовлених свідків»⁶⁶.

⁶² Мих. Маркевич — Г. Галагану, б. д. // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 822. Арк. 1 зв.

⁶³ Жемчужников Л. М. Мои воспоминания о прошлом... С. 165.

⁶⁴ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 02.04.1854 (?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 811. Арк. 1 зв.

⁶⁵ Вочевидь, ідеться про одного із синів — Олександра чи Сергія — Олександра Єгоровича фон Ріттера, котрий увійшов до дворянської спільноти Прилуччини завдяки шлюбу з Оленою Іванівною Трифановською, спадкоємицею старшинського роду Прилуцького полку.

⁶⁶ Жемчужников Л. М. Мои воспоминания о прошлом... С. 165. Мих. Маркевич у описі нападу на пана був набагато відвертіший: «...його камердинер, повар і ще якісь хлопчик увірвалися до його спальні, побили його і відірвали руками те, звідки виходять Ріттерята». Мих. Маркевич — Г. Галагану, 02.04.1854 (?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 811. Арк. 1 зв.

⁶⁶ Там само.

Левову частку комунікації помісного панства становили майнові питання — купівля / продаж маєтків, успадкування їх, отримання позик під земельну власність тощо. На розміркуваннях Мих. Маркевича з цього приводу позначилося його ставлення до проблем місцевого землеволодіння та до поведінки в господарських справах свояків / сусідів.

Зокрема, наприкінці 1853 р. велике і мале панство було збурене майже одночасною смертю власників Качанівки (тоді — Борзнянського повіту Чернігівської губернії) — Григорія Степановича й Анни Дмитрівни Тарновських і долею майна небіжчиків, більшу частку якого успадковував їхній двоюрідний небіж Василь Васильович Тарновський. «Невдовзі опустять їх у могилу, — писав Мих. Маркевич Г. Галагану, — драма скінчиться, почнеться комедія відкриття заповітів (їх з півдужини) і розділ маєтку та нерухомоті»⁶⁷. 7 січня 1854 р. він інформував того ж адресата про гучну тяжбу між претендентами на спадок Тарновських. Але додав, що, на його думку, для переважно дрібно- та середньомаетної Лівобережної України поява одноосібного багаття є недоречною: «Хоча Василь Васильович і добра людина, і шляхетна, але, на моє переконання, краще, щоб у нас було 7 поміщиків по 1000 душ, ніж один мав 7 тисяч, на одну особу забагато»⁶⁸.

Багаторічне хазяйнування самого Михайла Маркевича у Васківцях, Ленькові та інших економіях родини демонструє всю складність, амбівалентність економічного буття приватновласницького маєтку. Це щорічні намагання забезпечити дохідність сільськогосподарського виробництва (в економіях вирощували тютюн, зернові — пшеницю, жито, ячмінь; працювали винокурні⁶⁹), оминати природні

⁶⁷ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 09.12.1853 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 810. Арк. 1 зв.

⁶⁸ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 07.01.1854 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 812. Арк. 1 зв. Серед дворян Полтавщини та Чернігівщині дореформеного часу було досить багато дрібнопомісних — на одного поміщика на Полтавщині припадало 45 кріпаків, а на Чернігівщині — 60 (Тройницкий А. Г. Крепостное население в России по 10-й народной переписи. СПб., 1861. С. 45).

⁶⁹ У 1861 р. Мих. Маркевич був серед чотирьох поміщиків Прилуцького повіту, на чіх винокурнях було вироблено більше 20 тис. відер продукту (Павловский И. Ф. К истории винокурения в Малороссии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. Полтава, 1908. Вып 5. С. 68).

негаразди («врожай на жито та сіно вкрай поганий, не знаю, що буде з яриною, здається, що засуха і вітри гречку зіпсували, запах медовий зник і почала сохнути»⁷⁰), порозумітися з управителями маєтків тощо.

Невіддільною часткою життя українського поміщицтва були суди, де найчастіше розглядали питання земельної власності, початок яких іноді сягав ще XVIII ст. Такою була важка, заплутана тяжба Мих. Маркевича із Олександрою Іванівною Урусовою (уродженою Неплюєвою) та її чоловіком князем В. С. Урусовим, що тягнулася до 1858 року⁷¹. На початку 1850-х років для розгляду апеляції у справі було створено посередницький суд у Посудичах. Маркевич, котрий прагнув, як казав Г. Галагану, «захистити права дітей моїх від всілякого шахрайства посередників Урусова»⁷², саркастично характеризував дійових осіб цієї події: «До прикладу, квартира предводителя, в якій і зерцало⁷³. В ній мешкають двоє урусовських посередників, 2 його повірених, землемір і його пес, усе це в сорочках грає в карти й обіграє повірених, пес під зерцалом вибрав собі сховок від мух і гавкає, коли входять у присутствіє, що спонукало мене сказати, що в присутствії багато брешуть...»⁷⁴. Апеляція Маркевича до Миколи Гоголя в описі свої судових митарств⁷⁵ свідчить, що в освіченій (дворянсько-інтелігентській) спільноті альянсу на його твори часто виникали тоді, коли ці люди бачили навколо себе в суспільному житті імперії те, що викликало їхній осуд.

Важливим для розуміння поведінки Мих. Маркевича як дворянина-землевласника та його світогляду в цілому є його взаємини з

⁷⁰ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 12.08.1848 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 829. Арк. 1 зв.

⁷¹ Докладніше: Сборник решений правительствующего Сената (1835–1864). М., 1864. № 594. С. 815–821.

⁷² Мих. Маркевич — Г. Галагану, 27.06.1850(?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 826. Арк. 1.

⁷³ Обов'язковий атрибут державних установ Російської імперії, слугував символом дотримання законів (містив кілька указів Петра I щодо правової системи імперії).

⁷⁴ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 27.06.1850(?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 826. Арк. 1 зв.

⁷⁵ «Усе діловодство — комедія брідка, але смішна, сповнена гумору, сховай і не читай “Ревізора”, куди він у порівнянні з посередницьким судом в с. Посудичах...» (Там само).

селянами. Особи з його найближчого оточення — люди з того самого соціального кола — оцінювали ці стосунки як добрі. Багатий молодик Г. Галаган наприкінці 1830-х років був впевнений: у Васківцях Мих. Маркевича «на що приємно дивитися, це що у нього селяни дуже добре живуть...»⁷⁶, а близький до родини Маркевичів Ф. Чижов трохи пізніше, 1841 р., пояснював гуманну поведінку Михайла з селянами його психологічним складом: «З людьми (ідеться саме про селян. — М. Б., Т. Т.) добрий, слабкий до неймовірності, усе від егоїстичної лінії: він не хоче піклуватися та страшиться найменших внутрішніх потрясінь...»⁷⁷ Мих. Маркевич був вихований у поміщицькій родині і користувався всіма можливостями, наданими їм статусом землевласника-кріпосника, хоч аж ніяк не багатія (станом на 1860 р. у Васківцях йому належало 352 особи чоловічої статі)⁷⁸. Але, вочевидь, його думки щодо взаємин із селянами ґрунтувалися на ідеях почасти патерналістських, почасти — ліберальних. Наприклад, у середині 1850-х років Мих. Маркевич сповіщав Г. Галагана про інцидент з управителем маєтком із посагу дружини на Стародубщині, який обдурив власника на суму до 1000 карбованців сріблом з доходів економії, а ще не передав податків до скарбу, хоч селяни їх сплачували. Маркевич писав своякові, що він компенсує несплачене управителем: «Зрозуміло, не селяни, а я маю поповнити все це, не вони винні за мою помилку та довірливість»⁷⁹. Обґрунтованіше погляди Мих. Маркевича на становище селянина в умовах кріпацтва та зобов'язання поміщика висловлені в листі Г. Галагану, де він розглянув відмову родича звільнити селянина з кріпацтва за 3 000 руб. сріблом через те, що це створить прецедент. На думку Г. Галагана, краще давати волю даром — за «дбайливість і відданість», а не торгувати нею. Маркевич же був переконаний, що неможливо відмовляти тому, хто більшу частину накопиченого воліє віддати за свободу, він тлумачив особисту свободу як природне

⁷⁶ Григорій Галаган. Журнал (1836–1841)... С. 43.

⁷⁷ Дневники Ф. В. Чижова, 1836–1842... Л. 464–465.

⁷⁸ Приложения к Трудам редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Сведения о помещичьих имениях. В 6 т. Т. IV. Извлечения из описаний имений. СПб., 1860. С. 42.

⁷⁹ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 07.05.1854(?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 824. Арк. 1 зв.–2.

право людини: «Дбайливість і відданість можуть бути між рівними, у людини невольної, у раба вони свідчать про нестачу етичних принципів чи упадок моралі...»⁸⁰

Найповніше ліберальні переконання Мих. Маркевича виявилися в період підготовки та проведення селянської реформи. Ця доба і наступне пореформене десятиріччя стали часом його найбільшої громадянської активності. Наприкінці 1850-х років він з гумором писав Г. Галагану: «...для суспільної користі я кинув лінь», бідкаючись, що перебуває в «анормальному стані та втомився від незвичної діяльності»⁸¹. Обраний разом із тогочасним прилуцьким предводителем дворянства В. П. Тарновським членом Полтавського губернського комітету з селянської справи⁸², власник Васківців опинився в центрі подій, що з листопада 1857 р. (моменту виходу рескрипту Олександра II) збурили спільноту, до якої він належав, коли «погляди, позиції окремих людей і різних груп динамічно змінювалися під впливом обставин, коливань урядової політики, поворотів під час обговорення реформи...» [З, с. 49]. Свідчення Мих. Маркевича про підготовку і проведення селянської реформи на Полтавщині досить розмаїті. Від характеристики настроїв членів Полтавського комітету, що, як він повідомляв тітоньці К. Галаган, «до цього часу невизначеного кольору, багато безголосих, багато згодних, але скільки буде гласних і що оголошувати будуть — ще невідомо»⁸³ до скарг її сину на погіршення самопочуття через малорухливість: «...ми по 6 годин сидимо 4 рази на тиждень у комітеті і потім іноді до 3-ї порпаємося

⁸⁰ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 02.02.1855 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 48885. Арк. 2.

⁸¹ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 20.01.1859(?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45886. Арк. 2 зв.

Варто додати, що майже у той самий час, на початку 1858 р., Г. Галаган сповіщав дружину з Петербурга про записку полтавських дворян до уряду: «Тут насамперед кажуть про черезсмузжя, потім про незручність продавати ґрунти селянам, тому що ґрунти тісно пов'язані з орним полем, і що мужики можуть продати їх різним іншим прошаркам...» (докладніше: «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов. Київ, 2017. С. 55–56).

⁸² Павловський І. Ф. К истории полтавского дворянства... С. 50.

⁸³ Мих. Маркевич — К. Галаган // ІЦІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 2022. Арк. 14.

з журналами»⁸⁴. В умовах, коли комунікація між полтавцями та чернігівцями стала вкрай необхідною [5, с. 98], Маркевич у листах до Г. Галагана, котрий працював у Чернігівському комітеті, навіть позиціонував себе, хай жартівливо, літописцем подій: «... від нашого комітету залишиться суха хроніка, вельми неповна та писана чорнилом навпіл із жовчю, пише її твій брат і друг, вкрай неакуратно і майже завжди у хандрі...»⁸⁵ І справді, він влучно, дотепно, хоч і суб'єктивно, характеризував окремих членів Полтавського комітету — князя Льва Кочубея, голову («Він заслужив загальну повагу, хоч прогресивні його ідеї і не всім на серце лягають»⁸⁶), Михайла Позена, віце-президента комітету, одного з найпомітніших постатей часів селянської реформи («Він буде тримати всі сторони — з одного боку дворянство, з другого — уряд, він же сам сяде туди, де буде для нього користь»⁸⁷), члена комітету від Лубенського повіту генерала Миколу Ушакова, людини минулого («дитя Миколаївського часу»)⁸⁸. У характеристиці Мих. Маркевича позиції Полтавського комітету щодо селянського питання визначення «консерватор / реформатор» не є беззаперечними. Він виділив меншість — «розсудливих консерваторів, хто бажає блага для селян з можливо меншою втратою для поміщиків», і більшість, «тих, хто прагне виграти від емансипації, вони дивляться з меншою зичливістю, ніж навіть дивилися раніше, на селян, їх очолює Позен»⁸⁹. У реакції Маркевича на ставлення дворянства Полтавщини до практичної реалізації реформи віддзеркалено його віру в те, що дворянство усвідомило потребу емансипації се-

⁸⁴ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 20.01.1859 (?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45886. Арк. 1 зв.

⁸⁵ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 11.11.1858 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45883. Арк. 2.

⁸⁶ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 20.01.1859 (?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45886. Арк. 2.

⁸⁷ Мих. Маркевич — К. Галаган // ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 2022. Арк. 14 зв.

⁸⁸ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 11.11.1858 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45883. Арк. 1.

⁸⁹ Там само.

Михайла Позена і тут, і в інших текстах цього часу Маркевич не позиціонує як безсумнівного «реакціонера», що суголосно погляду на нього сучасних українських дослідників, передусім Т. Литвиної.

лянства. «Комітети... — писав він трохи пізніше, — розуміли, що позбавлення кріпацтва без винагороди власників, це посягання на їхню власність, але, уповноважені довірою дворянства, вони не зволікали принести цю жертву для блага спільного»⁹⁰. Водночас Мих. Маркевич був переконаний, що результатом емансипації (звільнення селян. — М. Б., Т. Т.) має бути рівність двох соціальних станів — дворянства і селянства — перед законом (що відповідає концепції класичного лібералізму). Оцінюючи роботу Редакційних комісій щодо правового забезпечення реформи, він висловився конкретніше: «У нових стосунках колишні кріпаки стають до викупу земель фермерами, орендарями, а тому іноді й боржниками своїх колишніх поміщиків. На цій підставі вони мають підкорятися загальним державним законам»⁹¹. Лібералізм Маркевича виявився й у бажанні якомога швидше перейти до вільних ринкових відносин у господарському виробництві. Цим він, до речі, обґрунтовував буцімто «небажаність» для селян великих наділів («чим менше буде наділ, тим менше буде обов'язкової непродуктивної праці, і тим швидше розвинеться вільна праця»⁹²) і пропонував законодавчо закріпити «право для селян перейти у будь-який час від натуральної до грошової повинності»⁹³.

Те, що для українських селян, так само, як і для панів, земля в середині XIX ст. залишалася чи не найважливішим складником їхнього буття, красномовно засвідчили події реалізації реформи в селах Полтавщини та Чернігівщини, зокрема на Прилуччині⁹⁴. Драматична напруга часу запровадження уставних грамот відбилася в епістолярії Мих. Маркевича, зокрема описом подій початку травня 1862 р. в селі Бережівка. У листі до Г. Галагана він змалював зіткнення селян із солдатами в присутності кількох тисяч осіб із навколишніх сіл, зібраних для споглядання езекуції⁹⁵ через відмову громади підписувати грамоту в очікуванні «слухного часу», поки вся земля, що ними обробляється, стане їхньою. За словами Мих. Маркевича,

⁹⁰ Записка... М. А. Маркевича // ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 6916. Арк. 1 зв.

⁹¹ Там само. Арк. 4.

⁹² Там само. Арк. 3.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Риженко А. Прилуччина в період скасування кріпосного права // Скарбниця. 1992. № 2 (42). С. 1–3.

⁹⁵ Там само. С. 3.

«дурніших, гірших, огидніших дій годі було вигадати»⁹⁶. Прагнучи звільнити тих, кого мали покарати, люди кинулися на багнети і приклади. Маркевич українською мовою відтворив розповідь одного з селян Васківців: «Справник пішов наутікача да вже здалі, одбігши, вихватив шаблюку да махає, да кричить марно, а посередник як пішов наутікача, дак тільки личман (бляха мирового посередника, яку носили на ланцюжку. — М. Б., Т., Т.) по пузу бех-бебех, аж народ став реготать»⁹⁷. Неприховане насильство з боку представників влади в Бережівці обурювало Маркевича («...були сцени жажливі: одного чоловіка вдарили прикладом так, що він знепритомнів, його дружина кинула грудне немовля і кричала: “Убивай тепер і дітей”»⁹⁸). В іншому випадку, описуючи спротив селян у селі Лебединець, власності Г. Галагана, він усю відповідальність поклав на кількох осіб, особливо на «призвідника та підбурювача» Тимофія Калантиренка, завдяки якому селяни подали предводителю дворянства Прилуцького повіту «безглузду скаргу про тиск, щоб вони підписали уставну грамоту»⁹⁹, і схилився до необхідності вжити заходи адміністративно-карального примусу (ув'язнення, суд, покарання різками)¹⁰⁰, хоч і повідомив адресатові, що грамоту складено з погрішностями («так що, якби й селяни твої підписали б, то вона через несправність не годилася б»¹⁰¹). Отже, нерідко в оцінюванні Маркевичем подій

⁹⁶ Мих. Маркевич — Г. Галагану, б. д // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 1306. Арк. 1.

⁹⁷ Там само. Арк. 1 зв.

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ Мих. Маркевич — Гр. Галагану, 16.12.1861 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45880. Арк. 1.

До речі, скарга не була вже такою безглуздою: селяни, серед іншого, писали: «...визначена нам земля оцінена незрівнянно дорого, у чотири і п'ять разів вище проти існуючих цін, до того ж усі ми, будши з предків чорноземного виховання, окрім хліборобства — до чого призвичаїлися та привчені — не маємо ані торговельного промислу, ані рукоділля та ніяких виробів ані у руках, ані у розумі, зовсім не маємо коштів... набути грошей на викуп землі...» (Скарга селян села Лебединець // ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 30235. Арк. 1 зв.)

¹⁰⁰ Мих. Маркевич — Гр. Галагану, 16.12.1861 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 45880. Арк. 1 зв.

¹⁰¹ Там само. Арк. 2.

За рапортом управителя лебединського маєтку Августа Томпсона, було неправильно складено опис селянських сімей (Запровадження уставних грамот // ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 20239. Арк. 28).

початку 1860-х років працювали «подвійні стандарти» — спротив селян у «чужому» селі викликав співчуття як результат негідної поведінки тамтешніх власників, а схоже явище у володіннях родича розцінювалося як наслідок «невігластва» і «буйства» селян.

Факти життя Мих. Маркевича 1860-х — початку 1870-х років переконливо засвідчують усю складність економічних і соціальних реалій, у яких опинилося українське поміщицтво за обставин реалізації реформ, ініційованих урядом Олександра II, передусім у фінансовій та управлінській сферах. Наріканнями на наслідки «нудних, безплідних турбот з хазяйнування»¹⁰² в умовах економічних перетворень сповнено його листування з Галаганами середини 1860-х років. Він бідкався, що «...хазяйство дуже погано йде, тютюн до цього часу не проданий, винокурня стоїть, тому що не дістати акцизників, щоб її обміряти, просто розорення, і до того ж сиджу, що називається, без гроша»¹⁰³; що горілка «розходитья вкрай погано й у позику, і коли настає термін сплати акцизу, треба із потугами збирати борги рублями і, звичайно, завдяки недбалості боржників завжди залишатися з недоїмкою і сплачувати штраф»¹⁰⁴. На початку 1865 р. Мих. Маркевич констатував, що навряд чи зможе навесні поїхати до Києва на лікування: «...наші медики кажуть, що це необхідно, тому що я без задухи не можу і кроку ступити, а кишеня радить інше, а ти знаєш, наскільки порада цього пана є правдивою, хоч він порожній, як голова міністра фінансів, що його спустошила...»¹⁰⁵. Але, гірко констатує в одному з листів, що «на старості прикро змінювати життя, хоч і завше нерозкішне, але, щонайменше, до цього часу незалежне та безбідне»¹⁰⁶, Маркевич усвідомлював і нові перспективи, що відкрилися перед дворянством у соціальній сфері.

¹⁰² Мих. Маркевич — Г. Галагану, 30.11.1864 (?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 831а. Арк. 1.

¹⁰³ Мих. Маркевич — К. Галаган // ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 2022. Арк. 7 зв.

¹⁰⁴ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 30.11.1864(?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 831а. Арк. 1.

¹⁰⁵ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 02.01.1865 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 815. Арк. 1 зв.–2.

Ідеться про тогочасного міністра фінансів М. Х. Рейтерна.

¹⁰⁶ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 30.11.1864(?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 831а. Арк. 1 зв.

Період другої половини 1860-х — початку 1870-х років позначений активністю Мих. Маркевича в суспільному житті, чому, вочевидь, сприяв і досвід, набутий під час підготовки селянської реформи. Насамперед це був земський рух, хоч спочатку діяч був скептично налаштований щодо наслідків земської реформи. Принаймні так він висловився в листі до тітоньки Катерини Галаган (можливо, передбачаючи, що їй як людині «старої формації», це нововведення буде не до смаку): «У нас невдовзі почнуться вибори в земство, і це земство буде остаточним розоренням дворянства»¹⁰⁷. Заразом у листі до Г. Галагана майже того ж часу Мих. Маркевич переймається питанням: чи перетвориться земство «на комедію, яка розігрувалася впродовж стількох років на дворянських виборах і яка довела неспроможність цього інституту в Росії, чи це буде перший белькіт дитини, раціональний розвиток якого обіцяє людину здорову, кріпку тілом і з живою, чистою душею...»¹⁰⁸ Тобто він характеризував новий управлінський проєкт «від супротивного», зіставивши його із системою станового дворянського самоврядування, що функціонувало з кінця XVIII ст., тісно зрослося з державним управлінням і діяло на основі корумпованих виборів, що жилилися боротьбою «клієнтело-патронатних» партій [2, с. 136–141]. Утім, Мих. Маркевич узяв участь у виборах Прилуцького земства в травні 1865 р. Цю подію красномовно описав Г. Галаган сенаторові Олександрю Кочубею: «Дворянських голосів набралось 82 і козацьких 79. Зібрання надзвичайно багатолюдне; між дворянами розкол, але між козаками однастайність незвичайна... Зібравшись у себе задалегідь, козаки вирішили обрати з панів мене, М. А. Маркевича, Петра Аркадійовича [Кочубея] і В. П. Тарновського (Скоропадського обрано раніше від міста). Я отримав на всю кількість кульок 6 невиборчих, за мною В. П. Тарновський — 37 невиборчих, М. А. Маркевич — 13, Петро Аркадійович обраний повними білими кулями, і потім ми запропонували Васильчикова, який отримав всього 2 чорні. Козаки довели, що їм потрібні великі землевласники, які, за їхніми словами, більш зацікавлені в господарстві повіту. Вибори всіх нас відбувалися під гучні схвальні вигуки... Ви бачите, що Прилуцьке зібрання гласних

¹⁰⁷ Мих. Маркевич — К. Галаган // ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 2022. Арк. 24 зв.

¹⁰⁸ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 02.01.1865 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 815. Арк. 1 зв.

буде складено непогано...»¹⁰⁹ Мих. Маркевича було обрано й гласним Полтавських губернських земських зборів¹¹⁰.

У 1865–1871 рр. Мих. Маркевич був прилуцьким повітовим предводителем дворянства. Судячи з його листування доби предводительства, коло обов'язків цього урядника складалося і з власне станових справ, і з адміністративно-господарських завдань. 20 березня 1866 р. у листі до Г. Галагана він іронічно констатував, що доля переслідує його предводительство напруженою працею — «хоче винагородити роки обломовщини нудною посидючою роботою»¹¹¹, і тут же сповіщав, що має розподілити волості, об'єднуючи козаків з тимчасовозобов'язаними селянами (колишніми кріпаками. — М. Б., Т. Т.) і прийняти в себе в маєтку мировий з'їзд. Вочевидь, одним із найтяжчих обов'язків для Мих. Маркевича залишалася проблема рекрутства. «Зараз принесли мені цілу купу паперів з рекрутства, — писав він Г. Галагану у другій половині 1860-х років, — і потрібно відповісти, тому завершую з тобою бесіду...»¹¹². Трохи пізніше Галаган сповіщав дружину, що Маркевич почувається зле, «...каже, що вибився з сил через рекрутський набір, унаслідок страшних кривд, які чинять у волостях сходи, не скеровувані мировими посередниками...»¹¹³.

Реконструюючи життєвий сценарій Михайла Маркевича, варто пам'ятати, що доволі значущими в долі цієї людини були подробиці його приватно-родинного життя, насамперед, важко пережита на початку 1848 р. особиста драма — смерть дружини, якій виповнилося тільки 30. Катерини Маркевич не змогла одужати після народження 1847 р. доньки, названої на честь матері. Листи Мих. Маркевича цього часу (із Ленькова — місця смерті та поховання дружини) сповнені справжньої туги. Ще сподіваючись на те, що хвора одужає, він сповістив у серпні 1847 р. тітці К. Галаган: «Моя бідна Катя усе ще дуже хвора і така слабка після спазмів у грудях, що не здатна пройти

¹⁰⁹ Г. Галаган — О. В. Кочубею // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 10731. Арк. 4 зв.

¹¹⁰ Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 г. Полтава, 1865. С. 182; Памятная книжка на 1871 год, изданная Полтавским губернским статистическим комитетом. Полтава, 1871. С. 63.

¹¹¹ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 20.03.1866 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 823. Арк. 1.

¹¹² Мих. Маркевич — Г. Галагану, 20.02. (?) // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 820. Арк. 2.

¹¹³ Г. Галаган — дружині, К. Галаган // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 46253. Арк. 1 зв.

кімнатою ... але я на одного милосердного Бога маю сподівання, він зжалиться над нещасними дітьми, а мене помилує...»¹¹⁴. Після смерті дружини Мих. Маркевич писав Г. Галагану про нездатність виїхати з Ленькова, від «могили мого незабутнього янгола», він страшився покинути маєток, «щоб за могилою не розлучитися мені з нею»¹¹⁵.

Ця втрата увінчала майже 8-річну сімейну драму. К. Маркевич була коханкою Ф. Чижова, а дівчинка Катя, народжена 1847 р., була його донькою, післяпологова гарячка Катерини зумовлювалася й хвилюванням за коханого — у травні 1847 р. Чижова заарештували в справі Кирило-Мефодіївського братства. Перебіг цього роману — від платонічного захоплення до пристрасті — відтворений у «Журналі» Галагана, у щоденниках самого Чижова і в документах слідства, коли він просив жандармів «не пропонувати йому про це письмових запитань, як тому, що він з пані Маркевич не мав жодних інших зносин, окрім любовних, так і тому, щоб... не поселити розбрат у сімействі Маркевичів»¹¹⁶. Ф. Чижов став хрещеним батьком новонародженої Катерини, залишив їй значний спадок, зберіг добрі взаємини з Мих. Маркевичем, котрий виховав дівчинку як рідну.

Залишившись удівцем, Мих. Маркевич взяв на себе весь тягар відповідальності за дітей. Сповістивши К. Галаган на початку 1850-х років про поїздку «на води» до Слов'янська, він зауважив: «маю бути один з ними, нікого немає на прикметі, щоб узяти, уявіть моє становище, голова обертом йде, але що ж робити, Бог допоможе мені і наставить для вигоди бідних дітей...»¹¹⁷. Л. Жемчужников у

¹¹⁴ Мих. Маркевич — К. Галаган // ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 2022. Арк. 26 зв.

¹¹⁵ Мих. Маркевич — Г. Галагану, 18.02.1848 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 819. Арк. 1.

Вочевидь, Катерина Маркевич була привабливою жінкою з сильними почуттями, ерудованою, навіть у документах слідства її названо «аматоркою літератури» (Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. Т. 3 / упоряд.: О. О. Франко (голов. упоряд.) [та ін.] ; наук. ред. тому: Л. З. Гісцова, Г. Я. Сергієнко. Київ : Наукова думка, 1990. С. 220). Цікаво, що у її книжкових шафах залишилися багато паперів, вочевидь, родинних, переданих чоловіком до архівного зібрання брата Миколи (див.: Н. Маркевич о своем собрании рукописей // Отечественные записки. 1851. Т. 74. С. 334).

¹¹⁶ Кирило-Мефодіївське товариство... С. 221.

¹¹⁷ Мих. Маркевич — К. Галаган // ЦДІАК України. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 2022. Арк. 20 зв.

спогадах згадував, що в 1855 р. «симпатичне сімейство» Мих. Маркевича складалося з чотирьох милих доньок (син Іполит був на військовій службі. — М. Б., Т. Т.): «старшої Ольги, років двадцяти, освіченої та доброї; сімнадцятирічної Надії; Віруньки, дуже гарної дівчинки років дев'яти, бідової пустунки, з якою я часто грався, і молодшої Каті, років шести, миловидної та пухленької...»¹¹⁸. Упродовж життя Мих. Маркевича хвилювали питання здоров'я дітей, їхніх шлюбів і сімейного облаштування. Хоч родичі й були переконані в надмірній безтурботності Михайла Андрійовича ¹¹⁹, у тому, що молодші дівчата в родині без матері були «абсолютно на волі»¹²⁰, він переймався їхніми долями.

Останні п'ять років життя Мих. Маркевича, коли він поступово відходив від господарчих справ, минули в сімейному колі. Він усе більше слабшав фізично. «Михайло Андрійович усе, як раніше, — писав Г. Галаган дружині навесні 1874 р., — іде шляхом одряхління досить швидко...»¹²¹. Зрештою, на початку жовтня 1875 р. Г. Галаган як тодішній повітовий предводитель змушений був, за поданням Іполита Маркевича, подбати про визнання свого двоюрідного брата недієздатним — душевнохворим ¹²². Він так описав дружині побачене тоді у Васьківцях: «...розумовий стан Михайла Андрійовича жахливий; він ось вже 6 днів не хоче лягати у ліжко, сидить, робить рухи руками і балакає без упину переважно щось безладне, декламуючи, а іноді й зі співами... За ним уважно дивляться Ольга, Катя та її чоловік ... Іполит і Віра жодної уваги на батька не звертають». Невдовзі, 14 листопада 1875 р., Михайло Маркевич помер ¹²³. Родовий маєток у Васьківцях залишався у власності його спадкоємців до революційних подій 1917 р.

¹¹⁸ Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого... С. 163.

¹¹⁹ Г. Галаган — дружині, К. Галаган, 17.12.1868 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 46243. Арк. 3.

¹²⁰ В. Фріц — Г. Галагану, 21.10.1868 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 1259. Арк. 2 зв.

¹²¹ Г. Галаган — дружині, К. Галаган, 08.03.1874 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 46280. Арк. 2.

¹²² Г. Галаган — дружині, К. Галаган, 03.10.1875 // ІР НБУВ. Ф. III. Спр. 46295. Арк. 2 зв.

¹²³ Метричні книги сіл Прилуцького повіту 1875 р. // Державний Архів Чернігівської області. Оп. 2. Спр. 47. Арк. 271 зв. У В. Модзалевського правильно вказано день смерті, але помилково рік — 1885-й (Модзалевський В. Л. Малороссийский родословник. Т. 3... С. 413).

Доля Михайла Андрійовича Маркевича, «непомітного» представника помітного роду, землевласника, шанованого члена місцевого станового співтовариства, людини помірковано-ліберального світогляду, але навряд чи «ворога імперії», унаочнює той складний спектр соціальних змін, що відбувалися з українським дворянством від початку до останньої третини XIX ст. Народжений у час, коли нещодавно легітимізована за імперським зразком українська еліта частково зберігала традиції та поведінкові моделі свого старшинського минулого, Мих. Маркевич став свідком тих модернізаційних трансформацій, що ненадовго відкрили перед цією спільнотою можливість очолити етнонаціональний процес, який набрав сили в романтичній атмосфері початку XIX ст. та економічно-соціальних змін межі 1850-х — 1860-х років, а потім винесли її за межі національного руху, чийми провідниками стали інтелігенти-народники. Водночас факти біографії цієї особи, чийе життя від народження до смерті було майже невідривно пов'язане з буттям регіональної спільноти — «малоросійського», українського дворянства — унаочнюють, якими щільними були комунікаційні контакти всередині цього утворення, що жилися майновими, соціально-кар'єрними, інтелектуальними інтересами та базувалися на родинно-свояцьких взаєминах і сформованій ще за часів Гетьманщини системі зв'язків патрон / клієнт. Життєві перипетії Михайла Маркевича унаочнюють те, як рух історії — селянської та наступних за нею реформ — виносив людину у вир подій, роблячи соціально відповідальною за те, що відбувається. Типове і нетипове, загальне й казуальне поєдналися в його долі, що дає змогу за індивідуальними проявами поведінки однієї особи побачити загальні процеси еволюції українського дворянства впродовж майже всього XIX ст.

Віднайдення нових джерел допомогло вивести цю людину із сутінок забуття, за що хочеться подякувати працівникам ІЦДІАК України та Інституту рукопису НБУВ, передусім його очільниці Ользі Степченко. Також варто зауважити, що цієї розвідки не було б без порад і підтримки Євгена Ковальова, доцента Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Але інформаційно-науковий потенціал джерел, пов'язаних із життєдіяльністю українського дворянства, далеко не вичерпаний, що є перспективою для подальшої роботи.

1. Ковальов Є., Будзар М. Дворянська виборна служба в Російській імперії доби Миколи I: загальні тренди та практики в Лівобережній Україні // *Studia i materiały z historii nowożytniej i najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*. Краків ; Київ, 2022. Т. 3. С. 135–152. <https://doi.org/10.32021/9788367497169.05>
2. Колесник І. «Нова біографічна історія» як метод // *Ейдос*. Київ, 2014–2015. Вип. 8. С. 7–14.
3. Литвинова Т. «Білі плантатори» «білих рабів»: дворянство Лівобережної України напередодні Великої реформи // *Київські історичні студії*. 2021. №1 (12). С. 44–57. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.16>
4. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда» : дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII — у першій половині XIX століття : (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ : Ліра, 2011. 732 с.
5. Литвинова Т. Ф., Якименко Л. І. Діалог чи конфронтація: позиції дворянства Лівобережної України щодо селянського питання напередодні великої реформи // *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Дніпро, 2012. Вип. 10. С. 93–100.
6. Лубский А. Человек второго плана: методологические проблемы «нового биографизма» («игра в бисер» или нарративная стратегия историко-биографического исследования) // *Ейдос*. Київ, 2014–2015. Вип. 8. С. 67–85.
7. Merrill B., West L. *Using biographical methods in social research*. Los Angeles ; London : SAGE, 2009. 211 p. <https://doi.org/10.4135/9780857028990>

REFERENCES

1. Kovalov, Ye., & Budzar, M. (2022). *Dvorianka vyborna sluzhba v Rosiiskii imperii doby Mykoly I: Zahalni trendy ta praktyky v Livoberezhnii Ukraini* [Noble Elective service in the Russian Empire during the reign of Nicholas I: General trends and practices in Left-Bank Ukraine]. *Studia i Materialy z Historii Nowożytniej i Najnowszej Europy Środkowo-Wschodniej*, 3, 135-152. <https://doi.org/10.32021/9788367497169.05> [In Ukrainian].
2. Kolesnyk, I. (2014-2015). "Nova biohrafichna istoriia" yak metod ["New biographical history" as a method]. *Eidos*, 8, 7-14. [In Ukrainian].
3. Lytvynova, T. (2021). "Bili plantatory" "bilykh rabiv": Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy naperedodni Velykoi reformy ["White planters" of "white slaves": The nobility of the Left Bank of Ukraine on the eve of the Great Reform]. *Kyiv Historical Studies*, 1(12), 44-57. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.16> [In Ukrainian].

4. Lytvynova, T. F. (2011). "Pomishchytska pravda": Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy ta selianske pytannia naprykintsi 18 – u pershii polovyni 19 stolittia (ideolohichniy aspekt) ["Landlord's Truth": The nobility of Left Bank Ukraine and the peasant question at the end of the 18th – in the first half of the 19th century (ideological aspect)]. Dnipropetrovsk, Ukraine: Lira. [In Ukrainian].
5. Lytvynova, T. F., & Yakymenko, L. I. (2012). Dialoh chy konfrontatsiia: Pozytzii dvorianstva Livoberezhnoi Ukrainy shchodo selianskoho pytannia naperedodni velykoi reformy [Dialogue or confrontation: positions of the nobility of Left Bank Ukraine regarding the peasant question on the eve of the great reform]. *Naddnyprianska Ukraina: Istorychni Protsesy, Podii, Postati*, 10, 93-100. [In Ukrainian].
6. Lubskii, A. (2014-2015). Chelovek vtorogo plana: metodologicheskie problemy "novogo biografizma" ("igra v biser" ili narrativnaia strategii istoriko-biograficheskogo issledovaniia) [Person of the second plan: methodological problems of the "new biography" ("game of glass beads" or narrative strategy of historical and biographical research)]. *Eidos*, 8, 67-85. [In Russian].
7. Merrill, B., & West, L. (2009). *Using biographical methods in social research*. Los Angeles, CA; London, UK: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9780857028990> [In English].

Рукопис одержано 26.04.2024

Maryna BUDZAR, Candidate of Sc. (History), Docent, Associate Professor, Department of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine).

Tetiana TERESHCHENKO, Master's Student, Faculty of Social Sciences and Humanities, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine).

The changing world of a 19th-century Ukrainian nobleman: The Case of Mykhailo Markevych.

The aim of the article is to analyze the worldview preferences, activity priorities and everyday life of the Ukrainian nobility of the 19th century on the example of the life story of one of its representatives. This is Mykhailo Markevych, the younger brother of historian and ethnographer Mykola Markevych. For researchers Mykhailo Markevych remains on the margins of the history of the famous family to which he belonged. But the sources help us understand the rather complex lifeworld of this person, a representative of his time and social strata. *The methodology*. We have used methods such as

historical and comparative, historical and biographical, problematic chronology, and personalization of sources. *The scientific novelty*. For the first time the biography of Mykhailo Markevych is reconstructed due to the introduction of new sources, primarily narrative texts of personal origin – correspondence and diaries from the archives of the Galagan family. This made it possible to deepen the understanding of the role of the kinship factor in the social communication network of the Ukrainian nobility. In the study of Mykhailo Markevych's personal life, authors focused attention was paid on the circumstances of his economic, social, and public activities that were typical for the nobility of Ukraine in the 2nd-3rd quarters of the 19th century, in particular, the participation of the Ukrainian landowners in the events of the peasant reform. *Conclusions*. The reconstruction of Mykhailo Markevych's life deepens the understanding of the life of the Ukrainian nobility in social, economic, family, and domestic features. This makes it possible to assess more impartially the role of this execution in the history of the 19th century and to question the assertion that the Ukrainian nobility lost its national identity completely due to its incorporation into the ranks of the imperial nobility.

Keywords: biographical world, Mykhailo Markevych, Ukrainian nobility, Poltava region, Chernihiv region, Markevychs, Galagans, peasant reform.